

alimara

COL·LECCIÓ IMAS

Innovació i Metodologia en Afers Socials

Núm. 64. Desembre 2021

ISSN: 2659-5273

Atenció a les conductes addictives

El tractament de les drogodependències a presó: anàlisi de la problemàtica de la dona al Centre Penitenciari de Mallorca

Alejandra Pons-Estel Riera

Treballadora social
Projecte Home Balears

 IMAS
Departament de
Drets Socials
Consell de Mallorca

Universitat
de les Illes Balears

El contingut de la REVISTA ALIMARA de l'IMAS està subjecte a una llicència de Reconeixement-NoComercial_SenseObraDerivada 4.0 Internacional de Creative Commons

Resum

Aquest article fa referència a la situació actual de les dones amb problemes d'addiccions internes en el Centre Penitenciari de Mallorca.

El consum de drogues a les presons és una realitat que afecta gran part de la població penitenciària, la qual cosa suposa que moltes de les persones internes mostrin problemes d'addicció. Si aquestes persones, a més, són dones, l'estigma que presenten és major, perquè s'espera d'elles un comportament i una assumpció de responsabilitats diferents de les dels homes.

Aquesta realitat, juntament amb les característiques específiques d'exclusió que presenta la dona reclusa pel simple fet de ser dona, són factors que comporten una sèrie d'obstacles i barreres dignes d'estudi.

Paraules clau

Dones, àmbit penitenciari, drogodependències, tractament.

1. Introducció

El present article s'emmarca en el Treball de Fi de Màster de la primera edició del Màster en Addiccions (Currículum Europeu de Prevenció i Currículum Universal de Tractament, UPC-UTC) de la Universitat de les Illes Balears.

El medi penitenciari és un àmbit que no es pot passar per alt quan ens referim al món de les addiccions. És per aquest motiu que es va considerar un tema prou rellevant per a dur a terme un treball d'investigació i elaborar el Treball de Final del Màster en Addiccions que ofereix actualment la Universitat de les Illes Balears.

Encara que la problemàtica és prou important per a estudiar-la en profunditat de manera general, es va voler donar una especial importància a la figura de la dona com a col·lectiu minoritari i, per tant, més vulnerable en aquest aspecte. És per aquest motiu que la investigació s'ha realitzat sota una mirada de perspectiva de gènere i s'ha centrat en les dificultats que mostren les dones amb problemes d'addicció al Centre Penitenciari de Mallorca.

El consum de drogues als Centres Penitenciaris és una de les problemàtiques més destacades de l'àmbit penitenciari, ja que suposa una sèrie de complicacions associades que dificulten el procés de reinserció de les persones privades de llibertat, i que tenen conseqüències negatives tant a escala individual com comunitària. Per això, l'abordatge d'aquesta problemàtica és imprescindible a l'hora de plantejar qualsevol procés de reinserció, normalització i integració social, la qual cosa comporta l'adquisició d'habilitats i recursos d'afrontament saludables.

Ara bé, tot procés privatiu de llibertat té com a objectiu final la reinserció social de la persona, tal com indica la Constitució Espanyola (1978), «les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat estan orientades cap a la reeducació i la reinserció social» (art. 25.2 CE).

Per a la consecució d'aquest objectiu, és imprescindible dur a terme l'aplicació d'una sèrie de mesures i actuacions específiques, tal com recull l'article 50 de la Llei orgànica 1/1979, de 26 de setembre, General Penitenciària. En la mateixa línia, el Reglament Penitenciari (1996) exposa la necessitat d'actuar en diferents àmbits per a aconseguir la reinserció (àmbit laboral, educatiu, social, etc.). Entre aquests àmbits, s'inclou el tractament a les persones privades de llibertat que presentin algun problema d'addicció, el qual fa precís un abordatge multidisciplinari i amb la participació de diferents agents socials implicats.

Si bé és cert que els problemes d'addicció sempre han estat presents en la població penitenciària, és a partir de 2008 i fins a l'actualitat, quan el model d'intervenció en drogodependències en Institucions Penitenciàries ha anat evolucionant i s'han anat adaptant inevitablement als canvis que s'han produït en aquest camp.

Aquestes actuacions treballen per a reduir el consum de substàncies i els problemes que aquest comporta, a més d'impulsar la prevenció i l'oferta terapèutica, les quals han de realitzar-se sota una metodologia científica, adequant-se a les característiques socioculturals de la població penitenciària i respectant en tot cas la individualitat i els drets humans. Aquestes intervencions, siguin de prevenció o de tractament, han d'estimular canvis conductuals i actitudinals en les persones que les rebin.

Per tant, es pot afirmar que els problemes d'addicció formen part de les àrees a treballar dins qualsevol procés de reinserció, procés en el qual es troben immerses totes aquelles persones privades de llibertat que compleixen condemna per la comissió d'un delictes, moltes vegades relacionat amb el consum o venda i tràfic de drogues.

Cal destacar que des dels seus inicis, el dret penitenciari no ha parat especial atenció a les dones, les quals sempre s'han mostrat com un col·lectiu minoritari entre la població reclusa, perquè només representen un 7,52% de la població penitenciària.

A conseqüència d'això, les dones privades de llibertat es troben amb un sistema penitenciari dissenyat per a homes, la qual cosa es tradueix en grans desigualtats a l'hora de desenvolupar actuacions dirigides a cobrir les seves necessitats i a augmentar, així, les possibilitats d'aconseguir

una òptima reinserció social. Aquesta bretxa de gènere limita l'accés de les dones recluses a oportunitats i recursos que els permetin garantir els seus drets i el seu benestar.

Si bé és cert que en els centres penitenciaris existeixen diferents tipus de mòduls destinats a dones, en el cas del Centre Penitenciari de Mallorca només hi ha dos mòduls on poden residir: el mòdul ordinari i el mòdul mixt d'educació i respecte.

Cap d'aquests dos mòduls es pot equiparar amb la Unitat Terapèutica Educativa (UTE), un espai totalment lliure de drogues on les dones no tenen possibilitats d'accés, ja que es tracta d'un mòdul exclusiu per a homes, on la problemàtica de les addiccions és el fil conductor de totes les activitats que es duen a terme i dona lloc al tractament en format residencial.

Totes les actuacions en matèria de drogodependències exercides en el mitjà penitenciar, dirigides tant a homes com a dones, poden ser dutes a terme per les següents figures professionals:

- Personal intern (l'encarregat de vigilància, el del servei de psicologia, de treball social, d'educació social, etc.).
- Personal d'entitats externes, com ONG o institucions autonòmiques i locals competents en matèria d'addiccions.

Cal destacar la figura d'aquestes institucions i entitats, externes a Institucions Penitenciàries, com a mostra de la col·laboració del tercer sector en el treball de reinserció de les persones recluses, especialment vulnerables a causa de l'estigma i l'exclusió que suposa l'estada a presó en si mateixa.

La relació de les ONG amb el mitjà penitenciar s'aferma amb l'aparició de la Llei orgànica 1/1979, de 26 de setembre, General Penitenciària; és a partir d'aquest moment quan l'activitat d'aquestes entitats comença a créixer. La seva participació és regulada per la Instrucció 2/2019 de 7 de febrer, de la Secretaria General d'Institucions Penitenciàries «Intervenció d'Organitzacions no Governamentals, Associacions i Entitats Col·laboradores en l'àmbit penitenciar», en què es determina com han de procedir aquestes entitats a l'hora d'executar les seves intervencions amb les persones usuàries, ja es trobin en règim tancat (centre penitenciar), o obert (centre de reinserció social, CIS).

En el cas del Centre Penitenciari de Mallorca, les entitats sense ànim de lucre i institucions autonòmiques i locals encarregades de dur-hi a terme accions en matèria de drogues són les següents:

- Creu Roja
- GREC
- PADIB (Pla d'addiccions i drogodependències de les Illes Balears)
- Pastoral Penitenciària

- Projecte Home Balears
- UCA (Unitat de Conductes Addictives de l'Institut Mallorquí d'Afers Socials)

Cadascun d'aquests recursos, a més d'Institucions Penitenciàries en si mateix, duen a terme diferents actuacions enfocades a abordar el fenomen de les addiccions a la presó de Mallorca.

Dins d'aquesta varietat d'actuacions, s'inclouen aquelles accions transversals que en si mateixes no estan dirigides a proporcionar tractament en addiccions, sinó que, d'una manera secundària, donen suport a les actuacions de tractament i actuen com a factors de protecció davant la problemàtica en qüestió. Aquestes intervencions tenen com a població diana tota la població penitenciària, al contrari dels programes de tractament específics, els quals estan dirigits exclusivament a persones internes amb problemes d'addicció.

Sota una mirada de perspectiva de gènere, destaca que cap dels models d'intervenció que es duen a terme fa referència a una possible diferenciació segons el gènere de la persona consumidora, fet que hauria de tenir-se en compte, ja que tant les necessitats com els patrons de consum que presenten les dones i els homes són totalment diferents i, per tant, també haurien de ser-ho les maneres d'intervenir-hi.

2. Característiques i dificultats específiques de les dones amb problemes d'addicció a l'àmbit penitenciari

La perspectiva de gènere a l'àmbit penitenciari és un aspecte que s'ha de tenir present i que requereix un treball continu, amb l'objectiu de cercar la igualtat per a evitar situacions de marginació, violència i injustícia.

El fet que la major part de la població penitenciària estigui formada per homes genera desigualtat de gènere a tots els aspectes a tractar en el procés de reinserció de les persones internes, inclosa la manera de rebre tractament de drogodependències. Per aquest motiu, es pot considerar que el tractament de les drogodependències a la presó està dissenyat per a cobrir les necessitats masculines des d'una perspectiva completament androcèntrica.

Si a tot això s'hi afegeix el fet que la població penitenciària, ja carrega en si mateix un estigma associat, el fet de mostrar problemes d'addicció i, a més, ser dona, triplica el pes d'aquesta estigmatització.

En el cas de les dones privades de llibertat que presenten problemes d'addicció, s'ha de tenir en compte, tal com indica l'Informe General d'Institucions Penitenciàries (SGIP, 2019), que aquestes dones internes presenten una major situació de deterioració i vulnerabilitat en comparació dels homes. A més, en molts casos, les seves parelles també són a la presó i també són persones consumidores.

Això genera la necessitat de tenir en compte els factors següents a l'hora d'intervenir amb aquestes dones:

- L'existència de conductes sexuals de risc i la possibilitat que moltes d'elles hagin sofert agressions sexuals o hagin exercit la prostitució.
- La presència d'algun trastorn de salut mental (la gran majoria en té algun diagnòstic).
- La prescripció de medicació psiquiàtrica i els seus efectes (un gran percentatge d'internes pren aquest tipus de medicaments).
- L'alt índex d'intents de suïcidi (major que en els homes).

Segons el *Manual de dinàmicas de intervenció* (Fundadeps, 2019), el tractament de les addiccions per a dones ha de ser diferent del dels homes, ja que requereix tècniques específiques d'acostament per a elles. Com que les dones són minoria en aquest àmbit, no es treballa prou amb elles i, per tant, són elles mateixes les que en pateixen les conseqüències. Aquest fet suposa un problema d'oferta, perquè els recursos existents són patriarcal i les dones no poden optar a un tractament tan professionalitzat com haurien de poder fer.

Tal com Markez i Íñigo (2012) apunten en la *Guía de atención y tratamientos en prisión por el uso de drogas*, l'ús de les drogues no implica les mateixes conseqüències per a les dones que per als homes, ja que els efectes d'aquestes són molt més durs per a elles que per a ells. En gran part, això és degut a les responsabilitats i càrregues que se li atorguen a la dona en l'àmbit familiar, a més d'una sèrie d'altres factors d'exclusió que agreugen sobre manera la situació de vulnerabilitat de les dones preses amb problemes d'addicció.

Aquests factors d'exclusió abasten característiques diferents, les més destacades de les quals són les relacionades amb la violència de gènere, la manca de formació, el fet de tenir nacionalitat estrangera, ser d'ètnia gitana i haver exercit prostitució o haver format part d'una xarxa de tràfic de blanques.

Una altra gran limitació amb la qual es troben les dones amb problemes d'addicció a l'àmbit penitenciari és en l'escala estructural. Com bé reflecteix el Programa d'accions per a la igualtat entre dones i homes en l'àmbit penitenciari (SGIP, 2009), encara que al llarg dels anys les instal·lacions amb les quals compten les dones a la presó han anat millorant, la realitat és que l'estructura i l'organització existents no faciliten el seu procés de reinserció.

3. Situació de les dones amb problemes d'addicció al Centre Penitenciari de Mallorca

En el cas del Centre Penitenciari de Mallorca, les dones, al contrari que els homes, no compten amb una classificació segons les seves característiques. Al mòdul ordinari de dones, no es té en compte si les internes es troben en presó preventiva, si ja han estat penades o si tal volta presenten algun problema de salut mental. No estan separades tampoc ni per edat ni per tipus de delictes; per aquesta raó, no és d'estranyar que no es tinguin en compte els problemes d'addicció.

El fet de conviure totes juntes en un mateix mòdul, independentment de les seves característiques i individualitats, genera una conflictivitat que perjudica totes les internes i crea, en conseqüència, un clima de malestar que no és beneficiós per a cap tractament terapèutic d'addiccions, ja que resulta complicat treballar la motivació al canvi en un entorn amb aquestes característiques.

Els programes de tractament de drogodependències del Centre Penitenciari de Mallorca no estan especialment dirigits per a dones, sinó que han estat dissenyats per a la població penitenciària en general, la qual és majoritàriament masculina. En l'actualitat, la població penitenciària a Mallorca és d'un total de 1072 persones, de les quals 988 són homes i només 84 són dones.

Gràcies a la investigació qualitativa duta a terme per a estudiar la problemàtica de les dones internades en Centre Penitenciari de Mallorca que presenten problemes de drogodependències, es pot afirmar que:

- Encara que Institucions Penitenciàries té en compte el tractament en addiccions, la major part de la intervenció en matèria de drogodependències a la presó de Mallorca és duta a terme per ONG.
- No existeix cap tractament de drogodependències intensiu per a dones, ja que no tenen accés a una Unitat Terapèutica Educativa com la dels homes.
- Les internes són les que han de sol·licitar tractament, perquè no existeix la possibilitat de detectar la problemàtica i proposar-ne sense una demanda explícita per part seva, i no totes estan preparades per a manifestar-la o inclús admetre-la (vergonya, por a ser jutjades, por a tenir represàlies, etc.)

S'identifiquen una sèrie de dificultats respecte a diversos aspectes, que queden recollides de la manera següent:

1. Respecte a les característiques de les dones amb problemes d'addicció internades en el Centre Penitenciari de Mallorca:

- El perfil de les dones a la presó és molt variat. En destaquen dos grans grups segons el seu estil de vida. Per una banda, trobem aquelles dones de perfil desestructurat, en què destaquen les drogues i la marginalitat, entre altres factors de vulnerabilitat (ètnia, nacionalitat, prostitució, violència masclista, etc.). D'altra banda, hi ha dones amb un perfil una mica més estructurat, que no mostren tantes problemàtiques i tenen una xarxa sociofamiliar més normalitzada i, per tant, presenten més facilitats a l'hora de reinserir-se de forma exitosa.

Aquesta varietat es veu reflectida també segons el tipus de delictes que s'ha comès, així com molts altres aspectes. El tipus de relació de parella que puguin tenir, el fet que tinguin o no càrregues familiars, que siguin o no reincidents, o que comptin amb un diagnòstic de salut mental, fa que ens trobem amb una gran varietat de perfils en un mateix mòdul.

- Que les dones siguin minoria serveix de justificació per a no invertir en noves infraestructures o actuacions per a elles.
- Les dones amb problemes d'addicció a la presó pateixen triple discriminació (dona, addicta i presa).

2. Respecte a les infraestructures del Centre Penitenciari de Mallorca:

- El disseny androcèntric de les presons no facilita l'accés als recursos existents per igual entre homes i dones.
- La falta d'una UTE per a dones defineix la desigualtat de gènere que existeix respecte a tractament d'addiccions.
- Que només hi hagi un mòdul ordinari afecta les dones negativament, ja que no estan classificades i l'ambient és conflictiu.
- No existeix motivació per a canviar de mòdul i l'entorn no facilita un espai lliure de drogues.
- Com que no compten amb una UTE per a dones, tenen més mancances a l'hora de ser ateses (tractament ambulatori setmanal amb activitats més informals i menys tractamentals que les que es realitzen amb els homes).

3. Respecte a les necessitats de les dones amb problemes d'addicció en el Centre Penitenciari de Mallorca:

- És imprescindible treballar l'apoderament femení i els prejudicis cap a l'autoconcepte.
- Existeix la necessitat de treballar de manera addicional la sobrecàrrega i la preocupació per la cura de la seva descendència.

- Cal tenir en compte la falta de recursos (humans i estructurals) per a aconseguir una actuació completament eficaç i amb majors probabilitats d'èxit.
- L'absència de models teòrics de tractament d'addiccions dissenyats per a dones amb problemes de drogodependències al medi penitenciari és una mancança important, perquè es considera essencial per a poder prestar tractament específic que s'adeqüi a les particularitats del col·lectiu femení.

4. Conclusions

Per tant, com s'ha pogut apreciar, les dones, com a col·lectiu minoritari d'una població penitenciària formada majoritàriament per homes, no compten amb la mateixa oferta que aquests a l'hora de tractar problemes d'addicció.

És imprescindible incrementar les actuacions de perspectiva de gènere dins dels centres penitenciaris, ja que encara que es pot considerar que la trajectòria en aquest camp ha avançat molt en els darrers anys. El fet que a les presons prevalgui la presència d'homes, no pot suposar un factor de risc i vulnerabilitat per al col·lectiu femení.

La manera com estan dissenyades les presons no facilita l'accés als recursos existents per igual entre homes i dones, sobretot pel que fa al tractament en drogodependències. Es prioritza l'atenció als homes, ja que el disseny i funcionament del centre penitenciari està pensat des d'una perspectiva androcèntrica.

La falta d'una Unitat Terapèutica Educativa (UTE) per a dones o, fins i tot, mixta defineix la desigualtat de gènere que existeix amb relació al tractament d'addiccions.

Referències bibliogràfiques

Almeda, E. (2005). Pasado y presente de las cárceles femeninas en España. *Sociológica. Revista de pensamiento social*, 2005/2006, 6: 75-105.

Asociación Pro Derechos Humanos de Andalucía. (2020). *Informe sobre la situación de las mujeres presas*. <https://apdha.org/media/Informe-APDHA-situacion-mujer-presa-web.pdf>

Cantalejo, S. (2019). *Manual de dinámicas de intervención*. Fundadeps. <https://fundadeps.org/recursos/manual-de-dinamicas-de-intervencion/>

Castro, L. L. (2015). El tratamiento penitenciario: Evolución histórica desde el s. XVII hasta la actualidad con perspectiva de igualdad de género. *Cuestiones Pedagógicas. Revista de Ciencias de la Educación*, (24), 89-102.

Española, C. (1978). *Constitución española*. Madrid: SN.

- Goldstein, P. J. (1985). The drugs/violence nexus: A tripartite conceptual framework. *Journal of drug issues*, 15(4), 493-506.
- Hombre, A. P. (2015). *Proyecto hombre: El modelo Bio-Psico-Social en el abordaje de las adicciones como marco teórico*. Asociación Proyecto Hombre, 1-22.
- Ley Orgánica 1/1979, de 26 de septiembre, General Penitenciaria. Boletín Oficial del Estado, 239, de 5 de octubre de 1979, 23180-23186.
- Markez, I., & Iñigo, C. (2012). Guía. Atención y tratamientos en prisión por el uso de drogas. *Sociedad española de sanidad penitenciaria*.
- Observatorio Europeo de las Drogas y las Toxicomanías. (2019). *Informe sobre drogas 2019. Delegación del Gobierno para el Plan Nacional sobre Drogas*.
https://pnsd.sanidad.gob.es/delegacionGobiernoPNSD/relacionesInternacionales/unionEuropea/docs/20190725_InformeDrogasEspana2019_EMCCDDA_DGPNSD.pdf
- Pérez-Lozao Gallego, A., & Arenas Carbellino, C. (2006). *Actuar es posible. Intervención sobre drogas en centros penitenciarios*. Plan Nacional sobre Drogas
- Prochaska, J. O., & DiClemente, C. C. (1982). Transtheoretical therapy: Toward a more integrative model of change. *Psychotherapy: Theory, Research & Practice*, 19(3), 276-288.
- Reglamento Penitenciario (1996). Real Decreto 190/1996, de 9 de febrero, por el que se aprueba el Reglamento penitenciario. Boletín Oficial del Estado, 40: 5380-5435, de 15 de febrero de 1996. Recuperado de <http://www.boe.es/boe/dias/1996/02/15/pdfs/A05380-05435.pdf>
- Secretaría General de Instituciones Penitenciarias. (2019). *Informe General 2019*.
http://www.interior.gob.es/documents/642317/1202140/Informe_General_IIPP_2019_12615039X.pdf/6c227fde-3cee-43f7-b061-666bca7ac514
- Secretaría General de Instituciones Penitenciarias. (2020). *La situación de la mujer privada de libertad en la Institución Penitenciaria*.
<http://www.interior.gob.es/documents/10180/12986337/La+situaci%C3%B3n+de+la+mujer+privada+de+libertad+en+la+Instituci%C3%B3n+Penitenciaria.pdf/a871cb1d-2bea-4555-adc4-b2309291045f>
- Secretaría General de Instituciones Penitenciarias. (2011). *Plan de Intervención General en materia de drogas en la Institución Penitenciaria*. http://nadiesinfuturo.org/IMG/pdf/I_03-2011.pdf
- Secretaría General de Instituciones Penitenciarias. (2009). *Programa de Acciones para la Igualdad entre Mujeres y Hombres en el Ámbito Penitenciario*.
<http://www.interior.gob.es/documents/642317/1201664/Programa+de+acciones+para+la+igualdad+entre+mujeres+y+hombres+en+el+%C3%A1mbito+penitenciario+%28NIPO+126-10-110-2%29.pdf/afdad71e-a598-4e24-a89f-9f4657bf8952>